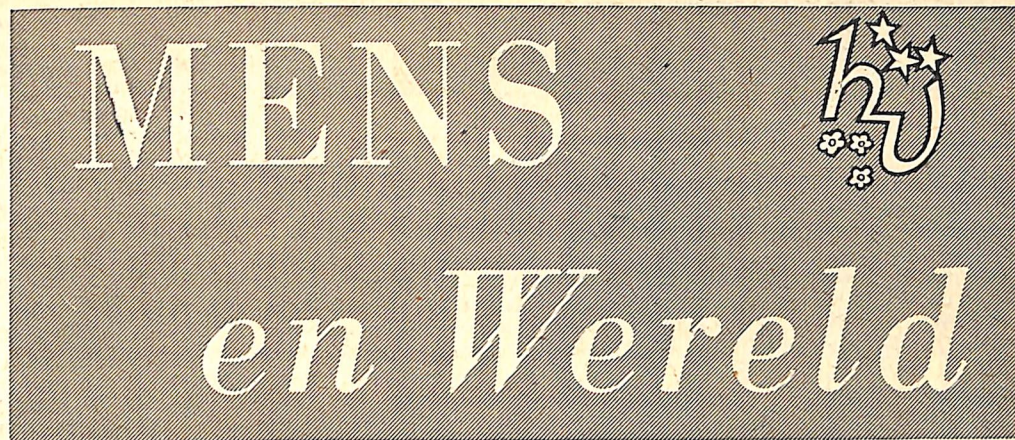

UITGAVE VAN HET HUMANISTISCH VERBOND — 13e JAARGANG NR. 16 — 9 AUGUSTUS 1958
VERSCHIJNT OM DE VEERTIEN DAGEN

„De programmarubriek met verreweg de laagste kijkdichtheid is kerkdiensten.” Dit is een van de conclusies van de enquête over het gebruik van de televisie in Nederland, ingesteld door de Ned. Stichting voor Statistiek. Wij vonden in „Het Financiële Dagblad” van 12 juli een uittreksel uit het rapport over die enquête, waarvan wij nog het volgende aanhalen: „Religieuze programma's kregen de minste belangstelling; gemiddeld 520.000 kijkers. Toch waren er voor het „Gesprek aan de schrijftafel” door prof. Van Holk nog 800.000 kijkers. Met een Hoogmis uit Hilversum was het echter mis. Hier waren maar een 130.000 kijkers. Voor de rubriek als geheel werd een populariteitspercentage van 26 berekend.”

Ter vergelijking: het populariteitspercentage van de rubriek „journaal en weeroverzicht” bedraagt volgens deze enquête, 97, dat voor sport 77, voor documentaire en opvoedkundige programma's 73, opera's 40, speelfilms 81, toneel 88, nieuwe grammofoonplaten 55 enz., maar godsdienstige uitzendingen... 26. Het is vrij gewaagd uit deze cijfers conclusies te trekken, maar ze geven toch minstens te denken over het werkelijke percentage buitenkerkelijken, dat ons land telt. In tegenstelling met wat volkstellingen suggereren — waarbij velen er zeker niet openlijk voor uitkomen, dat zij „niks” zijn (zoals „buitenkerkelijk” nog vaak en dikwijls bijzonder onjuist wordt betiteld).

In een vorig nummer — 19 juli — citeerden wij een artikel in het Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde, van de arts Béa J. v. d. Berg, over het grote aantal zelfmoorden onder ouden van dagen, en wij meenden daaruit de conclusie te mogen trekken, dat groter wordende eenzaamheid verscheidene ouden in die tragische dood drijft. In een onzer grote dagbladen vonden wij dezer dagen een overlijdensadvertentie, die de tragiek van zoveel ouden scherp belicht. Hier is zij:

„Hierdoor wordt kennis gegeven van het overlijden van de Heer... (volgt naam), op 19 dezer, in de leeftijd van 77 jaar. De begrafenis heeft heden plaats gehad (volgen nog woonplaats, datum, en een adres). Geén ondertekening, geen enkele uiting van droefenis, een volkomen onpersoonlijke, koudzakelijke aankondiging, dat er een oude man was gestorven, en dat hij is begraven. Misschien, ja hopenlijk, vergissen wij ons, maar toen wij deze advertentie lezen zagen wij, in een flits, een oude, moegeteerde mens, die heel alleen in een kamer is gestorven. Niemand, die met enige ontroering naar hem keek, niemand die enkele woorden van afscheid sprak bij zijn graf. Zelfs niet: „Hierdoor geven wij kennis van het overlijden... enz.,

ondertekend bv. „Namens de familie...”, of: „Namens zijn vrienden...” Neen: slechts het volkomen onpersoonlijke: „Hierdoor wordt kennis gegeven...”, en géén ondertekening. Dit is soms de afschuwelijke keerzijde van de (misschien?) verheugende hogere gemiddelde ouderdom, die wij kunnen bereiken.

„Het percentage jeugdige delinquenten (18- tot 25-jarigen) in ons land is thans vrij aanzienlijk groter dan vóór de oorlog. Op het totaal aantal veroordeelden bedraagt het aantal van de genoemde categorie jeugdigen ongeveer 40 pct. Hierbij valt nog op te merken, dat deze jeugdigen in het algemeen voor ernstiger misdrijven zijn gestraft dan in het verleden. Dit is te meer opvallend, omdat de criminaliteit onder de volwassenen in ons land in het algemeen lager is dan vóór de oorlog, indien hierbij in aanmerking wordt genomen, dat de zgn. gelegenheidsmisdrijven (steunfraude bijv.) zich minder voordoen.” Dit lezen wij in het „Algemeen Handelsblad”, dat fragmenten publiceerde uit het rapport van de commissie voor bouwkundige voorzieningen in de strafgeestichten.

Het gaat o.i. niet aan, de invloed van de zgn. tweede wereldoorlog bij het beschouwen van deze cijfers sterk te laten spreken. De groep jongeren, die nu zo'n beangstigend groot deel van het aantal misdrijven voor zich „opeist” was tussen de 5 en de 12 jaar. Wel moet een groot deel van de schuld worden gezocht bij de voortdurende oorlogsdreiging, die ook veel ouderen dikwijls doet denken: „Wat kan het mij verder verd...” En laat ons niet vergeten: de nog vele ondragelijke woningtoestanden — vooral: inwoning, met haar nasleep van pesterijen en contra-pesterijen — die jongeren de straat op jagen, die ze via baldadigheid vaak tot misdaden drijven. En verder: heeft de „oudere” generatie zoveel recht van kritiek op „de jongeren”? Wie van ons durft nog te spreken van „het opgemaakte bed”, waarin jongeren kunnen stappen?

Captain Walter W. Irwin, wereldrecordhouder „snelvliegen” in straaljagers, is gast geweest tijdens de „vliegfeesten” op Soesterberg. Een „Parool”-verslaggever heeft de man daar geïnterviewd en hem gevraagd naar zijn ervaringen tijdens zijn recordvluchten: 2260 km per uur! „Helemaal geen sensatie,” antwoordde Irwin, „je ziet immers niets — geen grond, geen huizen — om je snelheid aan te toetsen. Je kunt alleen maar op je meter kijken.” Irwin heeft een vrouw en drie kinderen. Of die nooit bang zijn? „Zij nooit,” zei hij, „ik misschien wel eens.” En even later: „Maar dat was natuurlijk een grapje.”

Wij geloven nog altijd, dat in iedere grap een kern van waarheid schuilt. Ja, is het niet zo dat de diepste ernst zich in humor hult? Welke zonderlinge strijd moet soms woeden in het hart van zo'n „snelheidsduivel”: strijd tussen sensatiezucht, doodsvrachting en misschien zelfs doodsdrijf, en angst voor wat onzichtbaar, oncontroleerbaar als 'n bliksemflits kan naderen: de verpletteringsdood. Wij hebben enig respect voor de man, die dit — zij het als een „grapje” — durft te bekennen.

Weer een groot proces tegen een aantal door Hitler georganiseerde moordenaars: in Ulm staan tien leden van het „Einsatzkommando Tilsit” terecht, omdat zij in Litauen, tijdens de oorlog, tienduizenden Joden zouden hebben afgemaakt. Een uitvoerige beschouwing over hun verklaringen lezen wij in „Het Parool”. Er zijn cynici onder die tien, maar de meesten van hen tonen zich slappe lafaards, die achteraf alle schuld ontkennen of op anderen afwentelen. De cynici vertellen lange verhalen „over de techniek van het doden van „waardeloze” mensen. Zij gaan er van uit dat het bevel om de Joden te vernietigen nu eenmaal bestond. Al het andere was een kwestie van organisatie...”

„De moordenaars zijn onder ons — als jurist, vertegenwoordiger, opticien, boekhouder, ambtenaar of hoe dan ook,” stelt het Parool voor de zoveelste keer vast. Het is opmerkelijk, dat deze lieden in dergelijke vreedzame functies jarenlang hebben kunnen leven, trouwen, kinderen krijgen, promotie maken enz., zonder dat zij tussen de anderen, die ook leefden, trouwen enz. opvielen. Nu pas, na dertien jaar, blijken er voldoende bewijzen tegen hen te zijn om hen bij hun nekvel te pakken en voor de rechter te slepen. Daar getuigt dan maar één, een voormalige SD-man: „We waren toen allemaal te laf — ik maak voor mezelf geen uitzondering.” Tóén alleen te laf? En alle schooiers, die nu weer zeggen: „Wir haben's nicht getan,” of „Wir haben's nicht gewusst” of „Befehl ist befehl”?

Enfin, deze tien zullen vrijwel zeker niet hun straf ontgaan, evenals de drie SS-ers, die waarschijnlijk in Bonn zich moeten ver-

antwoorden, omdat zij gedrieën... 11.000 Russische krijgsgevangenen hebben afgeslacht. Als zij tenminste niet kunnen ontsnappen met hulp van de illegale nazi-organisatie „Stille Hilfe”, die — onder leiding van prinses Isenburg — dergelijke schurken wel een veilig dak boven het schuldige hoofd weet te geven, ergens in Egypte...

„Prinses Isenburg”. Zou deze juffrouw, die zozeer verknocht en verkocht schijnt te zijn aan alle moordgespuis, dat in Duitsland nog rondsluip, ook eens op twintig donzen bedden wakker hebben gelegen, omdat een daaronder verborgen erwt haar bont en blauw maakte? Heeft toen een koningin vastgesteld, dat dit meisje een echte prinses moest zijn, omdat zij zo overgevoelig was? O, Andersen! Wij kunnen het ons niet voorstellen, want van enige gevoeligheid, laat staan overgevoeligheid geeft dat mens geen blijk. Zou het niet goed voor haar zijn, enige jaren op een harde stromatras te moeten slapen?

Ook wij hebben eens gezegd, dat men van alles wat met oorlogsgeweld te maken heeft, of wat daartoe de voorbereiding vormt, geen pret moet maken, er geen feest mee moet vieren, het zeker niet luchtig moet opvatten. Daarvoor zijn deze zaken te bloedernstig. Wij kunnen ons daarom levendig voorstellen, dat ds. Okke Jager in zijn blad „Op den Uitkijk” schreef: „Wij mogen niet zonder huivering langs een aanplakbord van de marine lopen: „Zorg dat je erbij komt!” — zoiets als de advertenties in de bezettingstijd: „Hang niet aan je moeders rokken, ga met de Kriegsmarine uit knokken.”

De marineleiding heeft het blad, met toestemming van minister Staf, in beslag laten nemen. In plaats dat de hoogst verantwoordelijke voor ons defensiebeleid een onderzoek laat instellen naar de waarheid van dit: „Een piepjonge luitenant noemt huisvaders snotjongens, om de officiersstand hoog te houden” of „Vanwege het drankmisbruik worden militairen gestraft door dronkaards,” citaten uit ingezonden stukken in dagbladen, die ds. Jager citeert. Als dat valse aantijgingen blijken te zijn, dan moet men ingrijpen, dan moet ds. Jager worden aangeklaagd wegens laster. Maar nu...

MIDDEN AUGUSTUS

Nog staat de zomerzaal
in top getooid,
en reeds heeft met de praal
van trossen bloedkoraal
mijn kleine lijsterbes
haar kleed vermooit.

Zij draagt ter hoek van 't pad
zó slank en fijn
haar vruchten, als een schat
van rood in groen gevat
dat men soms twijfelt, of
't geen bloemen zijn.

Garrit Stuiveling. Uit „Ego en Echo”, Querido, 1957.

Humanisme metterdaad (3)

Het werk onder militairen

De militaire gemeenschap in onze Nederlandse samenleving vertoont twee facetten die de aandacht verdienen. In de eerste plaats wijkt deze gemeenschap als zodanig in tal van opzichten af van de burgermaatschappij, in de tweede plaats wordt zij nagenoeg geheel gevormd door jongemannen, die staande op de drempel van de volwassenheid met de vele problemen, hun leeftijd eigen, worstelen.

Het is daarom niet zo verbazingwekkend, dat er zowel onder deze jongeren zelf als onder de hen omringende ouderen het verlangen is gezeten om in deze verwarrende situatie de juiste weg naar een geestelijk evenwicht te zoeken. De kerkelijke thuisfronten doen dit werk reeds lang – sinds 1952 dragen ook de humanisten aan deze arbeid hun steentje bij.

In dat jaar namelijk, zo vertelde de heer H. Lips, hoofd van de geestelijke verzorging, uitgaande van het Humanistisch Thuisfront, en directeur van het vormingscentrum De Ark, werd met toestemming en financiële hulp van de minister van oorlog ons vormingscentrum opgezet. In dit huis, gelegen in de bossen bij Nunspeet, worden jaarlijks een aantal bijeenkomsten gehouden, die elk drie dagen duren en telkens door twintig tot dertig militairen worden bezocht.

Tot het begin van dit jaar mochten twaalf van dergelijke bijeenkomsten worden gehouden; thans kan ons thuisfront in feite ongelimiteerd zijn gang gaan, omdat de minister het oorspronkelijke aantal van 360 deelnemers per jaar heeft verhoogd tot 3000. Dit jaar, aldus de heer Lips, komen we waarschijnlijk al aan de 1000 militairen, volgend jaar zullen het er wel 1500 worden.

Dat er zoveel belangstelling voor de bijeenkomsten op De Ark bestaat, is des te opmerkelijker, omdat het Humanistisch Thuisfront in tegenstelling tot de kerkelijke thuisfronten geen geestelijke verzorgers in het leger zelf heeft. Ons militaire apparaat kent slechts veldpredikers en aalmoezeniers, nuttige schakels in de verbinding tussen leger en kerkelijke thuisfronten. Deze schakels missen wij: wij raken slechts onder de dienstplichtigen bekend, doordat wij in de kazernes door middel van affiches de aandacht op ons werk mogen vestigen en doordat oud-deelnemers aan onze bijeenkomsten daarvan vertellen.

Medewerking

Er blijft dus nog wel wat te wensen over, zeide de heer Lips, maar aan de andere

Bij de sectiebesprekingen in het vormingscentrum worden niet altijd geleerde gezichten getrokken. Er kan heus wel eens een lachje af

kant mag ik niet vergeten te vertellen, dat er een redelijke en accurate medewerking is van de kant van het officierenkorps. Echte tegenwerking behoort gelukkig tot de uitzonderingen.

Hoewel er te deze aanzien geen vaste voorschriften bestaan komt het er in de praktijk op neer, dat iedere militair eenmaal per kalenderjaar een vormingsbijeenkomst mag bezoeken. Sommigen, wier diensttijd op een gunstig moment begint, hebben daardoor de kans in totaal tweemaal drie dagen bij ons te gast te zijn, anderen slechts eenmaal. Immers de eerste vier maanden – de recruitentijd – is er geen gelegenheid om aan zulke „uitstapjes” deel te nemen.

In zekere zin, vertelt de heer Lips verder, is het gaan naar een vormingsbijeenkomst inderdaad een uitstapje. Het woord verlof – en voor deze bijeenkomsten wordt het zg. uitzonderingsverlof gegeven – heeft in militaire kringen een welhaast magische betekenis.

In zekere zin, want er wordt op De Ark stevig gewerkt. 's Morgens en 's middags discussiëren de jongeren met elkaar – en niet over kinderachtige onderwerpen zoals direct zal blijken –, de avonden zijn gevuld met een cultureel programma. Men hoort een inleiding over schilderkunst (een bezoek aan het Kröller-Müllermuseum behoort ook tot de vorming) of over beeldhouwen, men luistert naar klassieke of moderne muziek en geeft er zijn mening over, een architect vertelt over stedenbouw of iemand die in Israël is geweest vertelt iets over het leven in de kibboets. Om tien uur is het officiële gedeelte van de dag afgelopen, maar men kan er staat op maken, dat er dan nog wel wat wordt nagekletst op de slaapkamers. Door sommigen tenminste, anderen voelen na zoveel geestelijk voedsel een onweerstaanbare drang om een of andere vorm van ontspanning te zoeken. Dat is ze van harte gegund.

Hoewel de heer Lips de discussies in De Ark leidt, betekent dat niet, dat hij de deelnemers in een monoloog voorhoudt, hoe hij persoonlijk over allerlei zaken denkt, welke problemen naar zijn mening belangrijk zijn, hoe hij de oplossing ziet. Integendeel, zijn streven is de jongens zelf te laten praten, hun de kans te geven met hun eigen moeilijkheden voor de draad te komen, hen zelf de oplossing te laten vinden. Het gaat immers om hun moeilijkheden? De heer Lips houdt slechts de teugels in handen om de discussiërenden weer in het goede spoor te kunnen brengen, als zij in de hitte van de woordenstrijd van de weg dreigen te raken.

Soms neemt de ontmoeting met de moderne kunst in het Kröller-Müllermuseum gemeenschappelijke vormen aan

Kernproblemen

Dat men zich toch niet aan de kernproblemen kan onttrekken, blijkt wel hieruit, dat spontaan toch steeds weer bij iedere groep een aantal zelfde vragen aan de orde komen:

Wat is humanisme? Hoe staan christendom en humanisme tegenover elkaar? Kan de humanist ook religieus zijn? Wel of geen rassenscheiding? Waar ligt de grens van de sociale voorzieningen? Hoe staan we tegenover seksuele problemen? Wat moeten we van de moderne kunst denken?

De discussie wint aan belangrijkheid, doordat onder de deelnemers zich ook tot een kerk behorende militairen bevinden. Door het uiteenlopen der meningen worden de gesprekken vaak boeiend. Het gaat er daar bij uiteraard niet om de deelnemers voor een bepaalde mening te winnen maar om hen te stimuleren tot eigen geestelijke levensopbouw.

Natuurlijk zijn er ook jonge mensen die met zeer persoonlijke moeilijkheden worstelen. Zij vinden in De Ark een aandachtig gehoor, en op deze wijze ontstaan soms voor de deelnemers belangrijke individuele gesprekken. Uit deze gesprekken onder vier ogen zijn vele contacten ontstaan die reeds jaren duren. Gemiddeld ontmoet de heer Lips zo zes à zeven maal per maand mensen die hij op De Ark heeft leren kennen. Een van de facetten van ons werk is, zo zegt de heer Lips tenslotte, dat wij de militairen trachten te benaderen in hun mens-zijn, waardoor bij ons een volkomen andere sfeer ontstaat als in de kazerne mogelijk is. In de dienst is bv. discussie over een bevel wel denkbaar, in de vormingscentra is discussie regel en zijn bevelen taboe.

Hoewel wij in dit artikel voornamelijk de aandacht hebben willen vestigen op het werk in De Ark, willen wij toch niet nalaten ook iets te zeggen over het andere werk van ons thuisfront. Want de geestelijke verzorging van onze militairen is niet beperkt tot De Ark. Er zijn daarnaast drie militaire tehuizen, waar de militairen na afloop van hun diensttijd zich kunnen ontspannen en ... contact zoeken met een geestelijk verzorger. Drie vrijwilligers hebben zich voor laatstgenoemd werk beschikbaar gesteld, namelijk de heer S. van Daalen (in het tehuis te Amersfoort), de heer Th. Polet (in het tehuis te Nunspeet) en de heer D. Dijkstra (in het tehuis te Havelte).

SCH.

In Memoriam Til Brugman

Til Brugman had zich voorgenomen om zeventig jaar te worden en wie haar kende twijfelde er eigenlijk niet aan dat zij dit voornemen zou verwezenlijken. Maar zelfs haar grandioze wil bleek niet opgewassen tegen de ziekte die haar sloopte en een paar maanden voor zij het gestelde doel zou hebben bereikt is zij, op 24 juli, in het Van Itterson-ziekenhuis te Gouda overleden. Het zou weerd zijn om te betreuren dat aan de marteling die haar leven was geworden een einde is gekomen.

Anderhalf of twee jaar geleden was ik min of meer toevallig met haar in briefwisseling geraakt, ik had haar een enkele keer tijdens een of andere bijeenkomst ontmoet en toen ik hoorde dat zij ziek was besloot ik haar eens op te zoeken. Ik kende haar als een kleine felle vrouw, mannelijk in kleding en optreden, het grijs wordende haar los achterover gekamd, het gezicht onopgemaakt en vol sproeten, de bruine ogen met een grote en vastberaden blik.

Zij woonde in een houten vakantiehuisje aan de Reeuwijkse Plas, ver van de wereld, heel mooi en tamelijk oncomfortabel. Boven het bed waarin zij vocht met de ziekte waarvan zij het fatale verloop precies kende hing een karton met onhandig getekende letters: „A la recherche du silence perdu”. Ik ging niet zeer opgewekt aan het bed zitten, waarin zij ten dele verlamd probeerde te herstellen van een zware crisis. Maar zij vertelde mij dat het helemaal niet erg is om te sterven. Integendeel; de paar keren, dat zij op de rand van de dood was geweest, had zij in haar fantasie prachtige muziek gehoord en een gevoel van groot welbehagen gehad. En haar verlamming noemde zij interessant, want pas door haar onmacht leerde zij haar lichaam kennen. Kortom, haar ziekte gaf haar belangwekkende ervaringen die zij op hoge prijs stelde.

Bij latere bezoeken klaagde zij wel over de verschrikkelijke pijn, die zij moest lijden. Zij liet zich er echter niet onder krijgen. Telkens wanneer zij, verpleegd door haar bewonderenswaardige vriendin, een inzinking te boven was gekomen, ging zij zich weer bezighouden met de actualiteiten van de literatuur en de politiek, vroeg zij naar de nieuwste boeken, informeerde zij naar de nieuwste standpunten, formuleerde zij snel en fel haar oordelen. Hoewel zij een hoogst belangrijke periode in het artistieke leven, die van de Stijl-beweging, persoonlijk had beleefd en Mondriaan b.v. goed had gekend, sprak zij met mij zelden over het verleden. Deze zieke oude vrouw interesseerde zich voor de toekomst; zij wilde op de hoogte blijven. Over zichzelf sprak zij moeilijk en voorzichtig. Maar met scherpe, kritische, alterminst weke wijsheid gaf zij raad wanneer men haar over eigen problemen vertelde. Zij had natuurlijk niet altijd gelijk; haar spontaneïteit garandeerde bepaald niet altijd een overwogen oordeel. Maar niet alleen wekte die spontaneïteit een grote sympathie, haar

intuïtie, ervaring en haar eigenaardige humor maakten zelfs een verkeerd of te snel oordeel uit haar mond waardevol. En ook wanneer men het een enkele keer helemaal niet met haar eens kon zijn of haar in het geheel niet begreep, bleef de bewondering voor haar fenomenale geestkracht en voor haar weldadige belangstelling.

Er zijn twee soorten kunstenaars. De soort, waartoe laat ons zeggen Rilke en Arthur van Schendel behoorden, zijn kunstenaar van nature, wanneer zij schrijvers zijn: schrijvers van geboorte. Zij zijn hun werk; hun werk denkt voor hen; hun taak is gehoorzaamheid aan wat in hen tot ontwikkeling komt. Ik geloof niet dat Til Brugman tot deze categorie van de schrijvers behoorde. Zij was niet in de eerste plaats als schrijfster origineel, maar als mens; zij maakte haar boeken, de boeken maakten niet haar; zij sprak zich in haar personen uit, zij liet niet haar personen zich uitspreken. Het ging haar trouwens – dat bleek wel uit gesprekken – niet in de eerste plaats om artistieke verdiensten. Wat haar interesseerde waren menselijke problemen, ethische vraagstukken en wie haar sympathie niet wekte kon door literaire kwaliteiten, zelfs van de hoogste orde, haar niet overtuigen. Zij behoorde, naar ik meen, tot de soort schrijvers, die ook iets anders hadden kunnen doen dan schrijven, die niet uit blinde artistieke intuïtie werken, maar uit overtuigingen en beredeneringen, die niet met de pen in de hand leven maar hun pen gebruiken om levenservaringen vast te leggen. Het werk van deze soort schrijvers vindt moeilijk waardering, tenzij het probleem dat in hun boeken wordt aangesneden nu toevallig in de mode is.

Het is te vroeg om over het oeuvre van Til Brugman te oordelen. Zij had zich – waarom weet ik niet – voorgenomen om voor haar vijftigste geen boeken van omvang te publiceren en zij heeft zich aan dit voornemen beter kunnen houden dan zij gehoopt had, want de oorlog maakte publicatie onmogelijk en zij debuteerde als romancière pas in 1946, toen zij al zeven- of acht en vijftig was, met een roman „Bodem”, die haar de woede van Rooms-Katholieke critici bezorgde. Een hoogst curieuze cultuurhistorische fantasie, „Wiben en de katten”, de opvallende novelle „De houten Christus”, de boeiende roman „De zeebruid” bezorgden haar wel een lezerskring, maar betrekkelijk weinig „roem”, al kreeg zij in 1952 voor haar gehele oeuvre de Marianne Philips-prijs.

Wat zij gepubliceerd heeft, is echter maar een deel van wat zij geschreven heeft. Verscheidene romans en novellen vonden geen uitgever en ook de reeks „grotesken” waarvan zij zelf bijzonder gehecht was moest in portefeuille blijven. Onder deze miskenning of als men wil niet-erkenning heeft zij nauwelijks geleden, hoezeer zij zich ook beschouwde als een schrijfster en hoe overtuigd

zij ook was van haar roeping. Zij had geen aanleg voor wrok en evenmin voor resignatie. Het was voor haar een kwelling, dat zij een roman en een novelle, die zij had geconcipeerd, niet meer heeft kunnen schrijven. Haar werkkraft en haar inspiratie waren alleen door de dood te breken.

Til Brugman was een militante vrouw. Zij had zich losgemaakt van het rooms-katholieke milieu waarin zij was opgegroeid en zij heeft mij verscheidene malen gesproken over haar afkeer van het room-katholicisme. Haar geregelde medewerking aan „Mens en Wereld” bewijst al wel dat zij zich in een humanistische levensbeschouwing thuisvoelde. Nooit heeft zij tegenover mij iets onaardigs gezegd over haar jeugd en over haar familieleden, maar zij was ervan overtuigd, dat tegen haar zin op het laatst een poging zou worden ondernomen om haar katholiek te laten sterven.

Haar angst was gerechtvaardigd. Hoewel nauwelijks is aan te nemen, dat zij bewust de wens daartoe heeft uitgesproken, heeft een priester haar tenslotte bediend. En in de N.R.C. van 28 juli kon men een advertentie vinden waarin „Broers en zusters” mededelen dat Til Brugman, voorzien van de laatste H. Sacramenten, is overleden en dat de begrafenis heden heeft plaatsgevonden.

Men kan zich voorstellen, dat een gelovig katholieke familie een zuster, die zij verdoold achtte, heeft willen redden. Men zou zich, zij het met grote moeite, nog kunnen voorstellen, dat Til Brugman in haar agonie de rituelen van haar jeugd niet onzinnig achtte. Maar dit doodsbericht suggereert als het ware dat zij op haar sterfbed haar hele leven en haar hele werk heeft verloochend. Ook indien dit waar zou zijn, zou het een wredeheid zijn geweest om het op deze wijze te adverteren. En het is niet waar. Zelfs tegen haar wens in de rooms-katholieke hemel opgenomen, zal Til Brugman nooit haar prachtige, heldhaftige leven ongedaan kunnen of willen maken.

ALFRED KOSSMANN

Vervolg van pag. 1

Over de artikelenreeks van Von Weizsäcker, een der opstellers van het „Göttinger Appel” van 1957, hoop ik in een ruimer verband nog eens uitvoeriger terug te komen. Hier slechts dit, dat deze atoomfysicus, die representatief is voor heel die groep geleerden, die tot in het diepst van hun geweten om het heil der mensheid worstelen, vooreerst een volstrekte afschaffing der atoomwapenen onmogelijk acht. Die afschaffing zal waarschijnlijk pas komen, wanneer zij niet meer nodig is. „Ons

probleem is niet, hoe wij de bom kwijtraken, maar hoe wij ermee leren leven.” Het atoomwapen is trouwens zelf ook slechts symptoom: de bijzonder duidelijke manifestatie van die op weten berustende macht, die de mens verworven heeft. „Zelfs wanneer hij van het gebruik van enkele vormen van die macht – zoals in de Tweede Wereldoorlog van het gifgas – geheel of tijdelijk afstand doet, doet hij daarmee geen afstand van het weten, waaruit die macht voortkomt. Wij moeten daarom leren, met dit weten en de daaruit voortkomende macht te leven.” Of, in het politieke overgezet: „Het gaat er thans

om, politieke vormen te vinden, waarin een mensheid leven kan, die weet, hoe men atoomwapens maakt.”

U zult wel inzien, dat dit probleem verder reikt, dan b.v. de kwestie der atoomproeven, al spelen ook die hun rol in het geheel. Maar u zult ook beseffen, dat wij nog aan het begin staan van een problematiek, waarvan de omvang en diepgang hier niet eens aan te duiden valt. Ondertussen, het leven gaat verder, ook in de schaduw van de H-bom. U met uw vakantie, ik met mijn verhuizing. Het beste ermee.

B. W. SCH.

SONSBEEK '58

„Nergens komen beeldhouwwerken zo uitstekend tot hun recht als in een park.” Het is een bewering, die in zijn algemeenheid wel enige rectificatie behoeft. In zomerse parken als Sonsbeek en Middelheim met hun ruime gazons en rijke boompertijen blijken namelijk die beelden de meeste indruk te maken, die gul zijn en niet belast met een tragische zwaarte, die iets hebben van het grote, organische ritme der natuur zelf. Niet het bittere, het bijtende, niet de aanklacht en de verontwaardiging komen hier het best tot hun recht: Zadkine's „Verwoeste Stad” is imposanter aan de Leuvehaven dan in een ruimte waarvan het karakter bepaald wordt door een macht van vegetatief leven. Ook voor het abstract-blokachtige, zo goed als voor het sprieterige, doornige, staketselachtige, dat we heden ten dage bij verscheidene jonge beeldhouwers zien optreden, zou men een andere omgeving wensen dan juist een zomerpark.

Hier ligt dan één der oorzaken van het feit, dat men van Sonsbeek 1958 de indruk meeneemt: „Minder dan de vorige exposities.” Men heeft namelijk aan abstracten als Calder, Barbara Hepworth, Andréou, Minguzzi, geen dienst bewezen door hun een plaats te geven op het wijde middengazon, hun werken – de Gevleugelde Figuur van Hepworth misschien uitgezonderd – vragen om een besloten ruimte.

Bovendien zijn de samenstellers van deze tentoonstelling er niet in geslaagd voor dit middengazon een voldoende aantal werken van importantie te vinden, die door hun afmetingen en werking op afstand niet in de grote, open ruimte verdinken.

De totem-achtige „Staande motieven” van Henry Moore doen dat weliswaar niet, doch met de hun volstrekt heidens-primitief allure lijken ze wat misplaatst in dit zo keurig verzorgde park.

Op een andere wijze is de Van Gogh van Zadkine een misgreep. Dit expressionistisch aangevleugde naturalisme blijkt Zadkine in het geheel niet te liggen. Een lange, magere man staat daar voor ons, een soort Dood uit de Elckerlyc in een gewild Robinson-Crusoe-achtig boomschorspak en ware het niet door de attributen van schilderkist, schetsboek en schilders-ezel, men zou in deze figuur nooit een schilder vermoeden. Natuurlijk kan men volhouden, dat het Zadkine om de uitdrukking van de vergeestelijking te doen was (vandaar dan het magere, uitgeteerde, langgerekte), maar de hoge ethos, de levensgerichtheid en de wil – zo kenmerkend voor Van Gogh – zijn hier tot een houding geworden, tot een demonstratie naar buiten en dus tot onmacht.

Maar waarom langer stil te staan bij de werken, die het nu net niet doen? Er is immers genoeg dat de moeite meer dan waard is. Natuurlijk is het niet mogelijk in een klein bestek alle belangrijke werken de revue te laten passeren; slechts enkele hoogtepunten worden hier aangestipt.

Daartoe behoort zeker „De grote musicienne” van de in 1954 overleden Franse beeldhouwer Henri Laurens. Zelden ging bij hem de omzetting van de figuur zo ver in de richting van de abstractie. Doch de voor Laurens zo kenmerkende golvende en zwellende vormen, breed en ruim en in een machtig ritme geordend, bleven ook hier behouden: vervoering der muziek, die plastisch gestalte kreeg.

In een geheel andere wereld voert de Duitse beeldhouwer Bernhard Heiliger met zijn „Grote Nike” de beschouwer binnen. Dit beeld van de Overwinning met zijn strakke, drastisch-samen-vattende vormgeving schijnt uit een primitieve voortijd te stammen. Het verrijst op het grote

grasveld als een magisch teken, een appèl, eerder dan een evocatie. Trouwens ook Heiligers ontwerp voor een brugplaatje (te zien in het paviljoen) heeft een zelfde dwingend magische kracht.

De Italiaanse beeldhouwkunst is na de oorlog met figuren als Marino Marini, Mascherini, Minguzzi, Mastroianni, Manzu bepaald een hoofdstuk apart geworden. Niet Marini echter is op deze tentoonstelling de meest opvallende Italiaan. Hij is met zijn „Pomona” eigenlijk maar matig vertegenwoordigd. Verreweg het meest overtuigende van wat er hier van de Italianen te zien is, zijn de twee werken van Mascherini „Levensvreugde” en „Hooglied”. Men heeft naar aanleiding van zijn eigenaardige vormgeving wel eens van „manierisme” gesproken. Die term is hier echter niet van toepassing. Men kan namelijk niet volhouden, dat die uiterste versmalling

door

P. C. J. Reyne

in enkel- en polsgewricht, zijn stengelachtige halsjes die de knopvormige kopjes dragen, niets meer dan een maniertje zouden zijn. Het zijn elementen in de de-naturalisering van de menselijke figuur, die hem er toe in staat stelt met de torsie van het lichaam en de bewegingsrichting der ledematen een spanningsvol en fantasieerijk spel te spelen. En dit spel is nooit willekeurig, staat altijd in dienst van de expressie. Men zie maar eens, hoe in de „Levensvreugde” juist door de a-naturalistische plaatsing van borst- en armpartij en de daardoor gesuggereerde torsie, de extatische werveling van de dans wordt uitgedrukt.

Still, soberder, meer vergeestelijkt, van een ongekennde zuiverheid, is het „Hooglied”, het beeld van twee jonge mensen, die het beste van

Lezingen voor de radio

10 aug.: dr. D. H. Prins over „Vogels van diverse pluimage”

17 aug.: A. Treurniet over „Een Jood sprong in zee”

24 aug.: F. P. Huygens over „Mag ik dat boek lezen?”

31 aug.: dr. J. C. Brandt Corstius over „Omdat het door moet gaan!”
Voordracht Aafje Top.

De tekst van deze lezingen is verkrijgbaar bij het Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht, door storting of overschrijving op giro nr. 30.49.60 of door insluiting van f 0,25 aan geldige postzegels.

hun leven in eerbied en heiliging aan elkander opdragen. Voor dit beeld alleen reeds zou men een gang naar Sonsbeek over hebben.

Henry Moore's „Liggende figuur” heeft als alle grotere plastieken van zijn hand de grootse werking van een rotspartij, die door wind- en watererosie is afgeslepen, uitgehold en doorboord. Een schepping van een mens, die aandoet als een brok natuur. Doch boeiender nog zijn zijn kleine bronsplastieken van familiegroepen, onoververtrefbaar in de ruimtelijke schikking en samenhang der figuren, bijzonder monumentaal, ondanks het klein formaat.

Van de Nederlanders vallen vooral Couzijn en Esser op. Het watersnood-beeld „Zeeland” van de laatste, misschien iets te log in zijn ongewone zwaarteverhouding, is een werk van allure.

En voor degenen die zich beter bij het oud-vertrouwde thuisvoelen: er zijn in het paviljoen naast allerlei ander werk plastieken van Daumier en Rodin, die zij graag zullen zien of her vinden.

Al bereikt dit Sonsbeek '58 dan niet het niveau van vorige gelegenheden, er blijkt toch altijd nog genoeg te bewonderen. Wie deze zomermaanden in Arnhem komt, verzuime niet deze tentoonstelling te gaan zien.

Een foto van de „Liggende figuur” van de vermaarde Brit Henry Moore, een typisch voorbeeld van diens stijl

De wordende mens (4)

Liefde, gezag en vrijheid

Wanneer wij onze aarzeling hebben overwonnen om, met Fromm, aan het woord liefhebben een ruimere betekenis toe te kennen dan wij gewoon zijn, zullen we hem kunnen volgen in zijn analyse van liefde.

Zorg, verantwoordelijkheid, respect en inzicht ziet Fromm als de elementen van liefde. *Zorg*, dat betekent niet angstige bezorgdheid, maar zich actief betrokken voelen bij het wel en voorzover in ons vermogen ligt, het helpen voorkomen of helen van het wee van de ander. *Verantwoordelijkheid* voor de medemens zou makkelijk kunnen ontaarden in een poging de ander, voor wie men zich verantwoordelijk voelt en van wie men vreest dat hij of zij onvoldoende vermogens bezit, de wet voor te schrijven, hem of haar te kapitelen. Dat betekent dan maar al te dikwijls dat men de eigen aard, de eigen persoonlijkheid van die ander, zij moge dan nog zo onontwikkeld zijn, gering schat, dat men de ander wil beheersen, wil overheersen, wil „bezitten”.

Dat gevaar dreigt niet, wanneer we werkelijk *respect* voor onze medemens hebben, hoe jong of oud, hoe onbegaafd of „verziekt” die ander ook is. Daarom is de laatste voorwaarde bij Fromm voor werkelijk goede, werkelijk menselijke verhoudingen dat we ons oefenen in het krijgen van *inzicht* in onze medemens. Inzicht, dat is meer dan aangeleerde kennis. Natuurlijk verdiept kennis het inzicht. Maar om tot werkelijk inzicht te komen, is nodig dat we de ander proberen te beleven. Bij de een lukt dat beter, bij de ander minder. Sommige situaties helpen ons en in andere omstandigheden worden we ernstig belemmerd.

De ernstigste bedreiging voor onze redelijke, inlevende fantasie, dus voor ons inzicht in de ander vormt iedere situatie, waarin we optreden als vertegenwoordigers van het (opgelegd) gezag. Vooral geestelijk gezag! Daardoor zijn allerlei opvoeders-functies: schoolmeester, dominee, priester, geestelijk raadsman, psychiater, rechter, maatschappelijk werker – vooral kindbeschermers en reclasseerder! – zoal niet levensgevaarlijk, dan toch erg gevaarlijk voor eigen geestelijke gezondheid. Op gevaar af, zeer voorzichtige liden af te schrikken, zouden we de moeder- en de vaderfunctie ook nog in dit rijtje kunnen opnemen. Uit piëteit zwijg ik maar liever over de met gezag beklede militair. Maar... met deze kreet hebben we beslist niet het laatste woord gezegd.

Eenige tientallen jaren van onze eeuw hebben we in vele toonaarden de treurzaamheid van de gezagscrisis kunnen beluisteren. Die litanie is enigszins verstomd. Hoera voor de gezagscrisis! Meer dan iets anders is zij in onze maatschappij, van „onderop” een indicatie van menselijke bewustwording, van „bovenaf” een bewijs van groeiend inzicht, van een toenemende poging tot inlevende, redelijke fantasie.

De gezagscrisis was natuurlijk geen crisis van „het” gezag, maar „slechts” van dat bepaalde soort gezag, hetwelk gebiedt: je moet en antwoord weigert op de vraag: waartoe. Natuurlijk gezag is werkelijke opvoeding, in het algemeen meer wegwijzer dan wegwijzer, de ander, kind of niet-meer-kind, helpen zijn vermogens zo zelfstandig mogelijk te verwerkelijken. Dat gezag is er op gericht zich overbodig te maken. Het heeft geen behoefte aan waardigheids-, aan gezagssymbolen.

Alle elementen van wat Fromm de elementen der liefde noemt, komen er steeds bij van pas. Het is er op gericht dat ieder mens zo veel mogelijk zelf zijn antwoord leert vinden op zijn vragen, vreest geen vragen, maar stimuleert ze en durft vooral de erkenning van eigen niet-weten aan. Het onderscheidt en leert onderschei-

den tussen wezenlijk en niet wezenlijk, dat wil zeggen tussen datgene wat de werkelijke groei van de persoonlijkheid bevordert en datgene wat niet meer is dan aanpassen aan welke conventie ook, aan spelregels, waarvan ten hoogste gezegd kan worden dat hun waarde daarin bestaat, dat zich er niet aan houden belemmerend kan werken voor de groei der persoonlijkheid in deze samenleving. Dit natuurlijke gezag durft een loopje te nemen met de aanpassing.

De „gezagscrisis” heeft zich in een toch nog steeds nabij verleden juist het duidelijkst gedemonstreerd in veelsoortig groepsverzet tegen de zo-maar-aanpassing. We noemen slechts: arbeidersbeweging, vrouwenbeweging, jeugdbeweging.

Opstellen over het werk van E. Fromm (VI)

Voor de ontwikkeling van een autoritair gezag „je moet en vraag niet waartoe” naar een natuurlijk gezag in liefde lijkt me van deze drie de vrouwenbeweging als *symptoom* het belangrijkste in de maatschappelijke ontwikkeling van de laatste eeuw.

Het is al weer verleidelijk, deze bewering, welke velen gewaagd of onwennig in de oren zal klinken, sommigen misschien zelfs onprettig, nader te staven. Ik moet me beperken tot een andere bewering, namelijk dat die vrouwenbeweging op zichzelf niet zo belangrijk moge schijnen, nauwelijks belangrijker dan de jeugdbeweging in strikte vorm en veel minder belangrijk dan de arbeidersbeweging of dan het voor klein-europees levenden nog zo veel belangrijker proces van de ontkolonialisering, maar dat deze vrouwenbeweging een zeer duidelijk symptoom is van een proces, van alles overheersende betekenis voor de toekomst der mensheid: de *vervrouwelijking* der samenleving.

Hiermede bedoel ik beslist niet een verandering van een maatschappij met overwegend mannenheerschappij naar een dito met overwegend vrouwenheerschappij. Wel bedoel ik een samenleving waarin de polaire man-vrouw-spanning zal leiden tot een werkelijk menselijk evenwicht, tot werkelijk menselijke verhoudingen, dat wil zeggen naar verhoudingen, waarin niet de helft der menselijke facetten maar alle tot volle ontplooiing zullen komen in de totale organisatie.

Fromm geeft in zijn verschillende boeken, maar vooral in het eerste en derde, een meesterlijke schets van het overwegend patriarchale autoritaire karakter, vooral van de kapitalistische maatschappij en van haar fascistische uitwassen. Hij toont aan, hoezeer dit patriarchaal-autoritaire principe overheersende invloed heeft uitgeoefend op de dogmatiek van verschillende godsdiensten en van de verschillende vormen van christendom in het bijzonder. Hij biedt ons een beeld van de extreme consequenties hiervan vooral in het calvinisme, maar eveneens in het lutheranisme en de spanningen in de rooms-katholieke dogmatiek, waarbij toch echter het patriarchale blijft overheersen, ondanks de moederkerk, ondanks de wedergeboorte van Maria (Bart de Ligt).

In de relatie gezag-liefde, die wij thans centraal hebben gesteld heeft hij, beter en scherper dan wie ook – voorzover mijn kennis gaat – aangetoond hoe de patriarchale heerschappijvormen, zelf ontstaan in een sociaal-psychologisch proces, het geweten, de godsdienst, de gehele persoonlijkheid van de mens, man en vrouw, in de maatschappij hebben gevormd, vervormd, misvormd. Op deze diepgaande analyse van Fromm kan ik

hier niet verder ingaan. Ik hoop slechts dat velen haar zelf kritisch zullen bestuderen.

Ten aanzien van de vervrouwelijking der samenleving kunnen we wel, wat het heden betreft, een conclusie uit Fromm's beschouwingen trekken. En wel deze: dat veel spanningen in het heden mede bepaald worden doordat die vervrouwelijking nog slechts in haar eerste beginstadium verkeert en dat het zeer lang zal duren eerdat zij de mensheid in haar geheel omvatten zal, doortrokken zal hebben. Verder: dat in dit eerste stadium van een proces, waarvan, naar mij dunkt, geen terug mogelijk is, de sociale ontwikkeling in de westerse kultuurkring, juist door de gedeeltelijke medezeggenschap der vrouwen in het maatschappelijk en politiek bestel, eerder ongunstig geremd wordt dan gunstig gestimuleerd en wel, doordat de vrouwen in het algemeen, misschien meer dan de mannen nog, lijden aan een patriarchaal misvormd autoritair geweten en zich nog williger buigen onder een mangoddelijke autoriteit, de scherpste tegenstelling tot het manvrouwelijke principe van de liefdegod-abstractie.

Slechts even wil ik aantippen, weer met de uitnodiging tot nadere kennismaking, wat Fromm tot het karakteristiek vrouwelijke, wat tot het karakteristiek mannelijke rekent. Daarbij dient men, met Fromm, te bedenken, dat het in de levende mensen altijd, zowel psychisch als lichamelijk, gaat om een meer of minder, toch wel met overheersing van het seks-eigene. Het mannelijk karakter: doordringingsvermogen, leiding geven, activiteit, discipline, avontuurlijkheid. Het vrouwelijk karakter: creatieve ontvankelijkheid, bescherming, werkelijkheidszin, uithoudingsvermogen, moederlijkheid (D 36).

W e zouden het nu zeer verkort en zeer grof schematisch zo kunnen zeggen: zowel in het individuele leven, in het bijzonder in de erotische liefde man-vrouw, als in de samenleving bestaat het streven tot overbrugging van deze polariteit in éénwording. In de liefde van man tot vrouw is dit psychisch streven de factor, die aan het seksuele verkeer de kleur, de diepte geeft, tot werkelijke bevrediging leidt.

Fromm meent hier dieper te graven dan Freud. Maar mij dunkt graaft hij echter niet dieper, maar ergens anders. Freud poogt in zekere zin de menselijke cultuur, het menselijk geestelijk leven te begrijpen uit verdringing en/of sublimering van het biologisch driftleven. De mens schept cultuur ondanks zijn onbehagen in de cultuur. Maar Fromm gaat er van uit dat de mens, als zelfbewust leven, enerzijds moet streven naar vrijheid, naar steeds verdere zelfontplooiing en zich daarin en daardoor vereenzaamd, afgescheiden van natuur en medemens voelt.

In feite heeft dus de mens bij Fromm van de aanvang van zijn menswording af, behagen in de cultuur, hunkert hij naar medemenselijkheid. Steeds meer ontdekt de mens, volgens Fromm, dat hij moet liefhebben, dat liefhebben de enige vorm is waardoor hij zich verder kan ontplooiën, zich één kan voelen met de ander, met allen en toch zijn vrijheid, zijn integriteit kan bewaren. Waarschijnlijk terecht verklaart Fromm Freuds zienswijze van de vrouw als in veel opzichten een onvolkomen man als een vooroordeel, vrucht van een patriarchaal-mannelijke instelling, ontstaan in en door Freuds sociale gesitueerdheid. Terecht ziet hij m.i. de vrouw niet als een „gekastreerde man”, maar als de andere onmisbare pool van het mens-zijn.

Naar mij dunkt legt Fromm iets te veel de nadruk op Freuds *fysiologisch* denken, terwijl hij toch duidelijk, waarschijnlijk meer dan verschillende andere, van Freud afwijkende dieptepsychologen, voortbouwt op het *psychologisch* denken van Sigmund Freud. Maar veel intenser en, voor mij, vruchtbaarder dan Freud heeft Fromm voortgedacht in de sociale denken.

Over het typisch sociale denken van Fromm, zelfs over zijn sociaal „utopisme” hoop ik nog enige opmerkingen te maken in een slotartikel.

A. TREURNIET

IK denk er ZO over

Begrip voor mevrouw Sommer

Onze sombere kritikus heeft in het nummer van 19 juli bekend dat hij niets begrijpt van de zwijgzame 26-jarige verpleegster, sinds twee jaren de vrouw van de „monsterlijke man”, Gerhard Martin Sommer, voormalig SS-Scharführer in Buchenwald. Hij begrijpt trouwens evenmin iets van die Sommer, vooral blijkbaar niet van het feit dat deze man zich nu zo diep schaamt over de door hem gepleegde feiten.

Meer dan de gemiddelde Nederlander menen we uit ervaring iets te weten van wat Buchenwald heeft betekend en eveneens over de rol die onder vele anderen Sommer daar heeft gespeeld. Misschien zal kritikus ook ons niet begrijpen. We hopen slechts dat hij dan van wat wij hier te zeggen hebben kennis wil nemen.

Scharführer Sommer, dus beroeps-sergeant! In Buchenwald een klein, primitief, wreedaardig mannetje, zoals zovelen van zijn bentgenoten. Enkelen, in rang veel hoger dan sergeant Sommer, zijn in Neurenberg als oorlogsmisdadigers opgehangen. Anderen reeds in 1945, doordat zij zich verzetten, door Amerikaanse soldaten doodgeschoten. Een aantal is, evenals Sommer, in de laatste oorlogsperiode naar het Oostfront gestuurd en daar, in tegenstelling tot Sommer, die, óók lichamelijk ernstig invalide, is teruggekeerd, gesneuveld.

Over enkelen van hen, wier namen wij natuurlijk weten, maar even natuurlijk verzwijgen, willen wij hier iets vertellen. Een SS-arts werd tot de strop veroordeeld. Hij had veel mensenlevens op zijn geweten, evenals die andere arts, die thans naar Egypte is gevlucht. Maar hij, die nu dood is, heeft eveneens honderden „politieken” het leven gered. Wonderlijk? Ja.

Een van ons herinnert zich een andere Scharführer. Die heeft een van onze intiemste vrienden doodgetrapt. Hij heeft vele anderen op velerlei wijzen afgemaakt. Met eigen ogen heeft een van ons aanschouwd hoe deze zelfde „monsterlijke man” jonge Russen en Joegoslaven met – ja, we kunnen geen ander woord vinden – tederheid heeft geholpen. Wonderlijk!

Hauptscharführer X had nog veel meer levens op zijn geweten dan Sommer. Eveneens volgens het recept „Befehl ist Befehl”. Hij was er trots op dat hij dat vuile karwei had opgeknapt. Even trots als de Amerikaanse soldaten, door een zekere dominee O. Jager in een door onze minister van defensie verboden christelijk blad onlangs ten tonele gevoerd, die twee slapende Duitsers de keel hadden afgesneden en de derde niet omdat het zo leuk zou zijn als die ander wakker zou worden en zou zien wat er gebeurd was. Even trots als de jonge Nederlanders die een van ons vertelden over hun heldendaden op Java.

Hauptscharführer X was eens volkomen overspannen. Zijn enige dochttertje was doodziek. Een Duitse kameraad, die reeds meer dan tien jaar „zat”, vertelde X toen iets over zijn zoon, dat hij de laatste keer had gezien, even oud als X's dochttertje toen. X bedronk zich, liep weg en bleef tien dagen voor ons onzichtbaar. Toen kwam hij terug en riep mij (Arie Tr.) bij zich. Ik kreeg een hele lading brood, margarine en worst. „Hollander, je weet misschien wel wat jonge Russen die honger hebben. Marsch, ab!”

Wegens gebrek aan plaatsruimte kunnen een aantal bijdragen voor deze rubriek eerst in het volgend nummer worden opgenomen.

Een van de vreselijkste Auschwitz-transporten kwam binnen. Het leed van tien volkomen afgeleefde, uitgemergelde, volslagen versuft wrakken van medemensen, die naakt langs je heen schuifelen, volslagen naakt, kun je misschien nog verwerken. Dat van meer dan duizend, bij herhaling, niet meer, óók niet als er, al schuifelend, een aantal voor je ogen dood neerzakken.

Een medegevangene, een Sileziër, die ook reeds vele jaren „zat”, wierp een oude Hongaarse Jood ruw een hemd naar het hoofd. De versuft oude man viel om. X kwam langs, zag het. Hij nam de oude man op, en kleepte hem met de grootste tederheid aan. Geen verpleegster zou het hem hebben verbeterd. „So macht man das!” was het enige wat hij zei.

Wonderlijk? Ja, heel wonderlijk. Het is heel wonderlijk dat de meest mismaakte, meest verdorven medemensen op de meest onverwachte ogenblikken plotseling blij kunnen geven van hun mens zijn, ons tonen dat de liefde tot de medemens heel ernstig beschadigd kan zijn, maar toch steeds weer opvlamt.

Verbijsterend is dat mensen in en door de maatschappij, waarin zij leven, zo afstompen dat zij in anderen nog slechts vijand, jodenzwijn, blauw loeder, schoft of canaille zien. Maar wonderlijk dat zij zo nu en dan plotseling de medemens ontdekken. En helpen!

Frau Sommer werd geboren kort voordat Hitler aan de macht kwam. En zij was zeven jaar toen de oorlog uitbrak. Zij houdt van Martin Sommer en... zwijgt. Wij verwonderen ons en... zwijgen.

ANNIE EN ARIE TREURNIET-WIERSMA

Kracht en gevaar van het moderne humanisme

Ten volle deel ik het onbehagen waarvan het artikel van mevrouw Reddingius-Salomonson getuigt, en tevens geloof ik dat in het H.V. de heer Veen niet tot de uitzonderingen behoort – integendeel. De twee inzenders verteenwoordigen twee manieren-van-zijn, waarvoor naar mijn mening het humanisme nog geen synthese heeft opgeleverd: enerzijds de behoefte aan confrontatie met het mysterie achter het menselijke bestaan – anderzijds de afwezigheid van deze behoefte; enerzijds de neiging tot symboliek – anderzijds die tot logica; enerzijds de problematische en emotioneel-wijsgerige instelling – anderzijds de rechtlijnige en verstandelijk-natuurwetenschappelijke. Hierbij spreekt mevrouw Reddingius haar waardering uit voor de humanistische gerichtheid op de praktijk van het leven; dat de heer Veen waardering zou gevoelen voor een humanistische denkwijze die ook naar de kant van het irrationele open blijft, is (nog) niet gebleken.

Mevrouw Reddingius vraagt: „Kan het humanisme levend blijven waar het onachtzaam voorbijgaat aan de menselijke drang boven het hem van zichzelf bekende uit te stijgen?” – Een humanisme dat zich beperkt tot de confrontatie met de medemens, met het tastbare en begrijpbare, maar dat de confrontatie met het levensgeheim schuwt en de (onbeantwoordbare) vragen „wie ben ik?” en „wat is de zin?” niet meer stelt – zeker, ook een dergelijk humanisme kan

blijven leven. Maar het is een leven als dat van iemand in een gesloten huis zonder vensters, een huis waarin hij volledig is bezet met het onderhouden en verbeteren van de inrichting. Landschap, zee, hemel, zon en sterren krijgt hij nooit te zien.

Misschien heeft hij nooit geweten dat zij bestaan. Misschien heeft hij dat wel gemerkt, maar er niets bijzonders aan gezien. Misschien zag hij er wel iets bijzonders aan, maar is het hem nu voldoende, te weten dat ze bestaan. Misschien meent hij dat het geen zin zou hebben ernaar te kijken, omdat hij er toch niet in kan doordringen. Misschien gevoelt hij niet de minste behoefte ernaar te kijken. Maar is een dergelijke levenswijze gezond? Levert zij de beste kansen tot zelfontplooiing, tot levensverrijking voor de betrokkene zelf en zijn medemensen? Is zij de mens waardig?

Ook voor de uitsluitend op de praktijk gerichte kan de dag komen dat hij er niet meer tegenop kan, dat hij zich afvraagt: „Ben ik niet bezig met het dempen van een bodemloze put? En zo ja, waar is dat dan tenslotte goed voor? Wat heeft mijn activiteit tenslotte te betekenen?” – Te betwijfelen valt of een humanisme dat zich van het irrationele afwendt, kan beschikken over de zienswijzen waaraan dan de diverse graden van karaktersterkte en -zwakte behoefte hebben. Te betwijfelen valt tevens of een dergelijk humanisme ooit, om een propaganda-artikel te citeren, „betekenis kan hebben voor ontzaglijk grote groepen van buitenkerkelijken.”

W. JONKER

Conferentie in Brussel van het Belgische Humanistisch Verbond

Op vrijdag 26 september, zaterdag 27 september en zondag 28 september organiseert het Belgische Humanistisch Verbond een regionale internationale conferentie in het kader van de „Expo”. Leden van het Nederlandse Humanistisch Verbond hebben vrij toegang, mits zij zich tevoren opgeven. Reis- en logieskosten zijn natuurlijk voor eigen rekening. De conferentie zal tweetalig zijn (Nederlands en Frans) met gelijktijdige vertaling van iedere toespraak door middel van koptelefoons. Het programma is veelbelovend. Het behelst o.a.:

Vrijdag 20 uur: Openbare openingszitting.

1. Humanistische gedachte en dogmatisch geloof in de Westeuropese geschiedenis
2. Que peut apporter le rationalisme à l'humanité.

Zaterdag 10 uur:

1. Rationalisme et humanisme comme base d'une éthique
2. Korte toespraken, o.a. Het humanisme en de emancipatie van de vrouw

Zaterdag 14 uur:

1. Rationalisme en humanisme als geestelijke opvoeding
2. Korte toespraken o.a. Maatschappelijk werk op humanistische grondslag

Zondag 11 uur: Buitengewone slotzitting

1. Boodschap van de Int. Hum. en Ethische Unie
2. Samenvatting door de voorzitters.

Voorts excursies, feestelijke maaltijd, ongedwongen samenzijn, enz.

MENS EN WERELD

verschijnt om de veertien dagen

Hoofredacteur: **dr. H. Bonger**
Redactiesecretaris: **H. P. Danz, Schie-
weg 87c, Rotterdam**, telefoon 80641
Administratie, abonnementen en adver-
tenties: **Oudegracht 152, Utrecht**,
telefoon 10163; postgiro 304960 t.n.v.
Humanistisch Verbond, Utrecht
Advertentietarieven op aanvraag.
Kleine advertenties f 0,20 per woord
Abonnementsprijs voor leden van het
Humanistisch Verbond f 5,— per jaar,
voor niet-leden f 7,50, buitenland f 8,—;
losse nummers f 0,30.

Mens en Kosmos

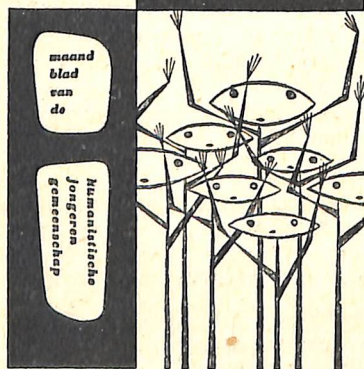
Met het in mei verschenen nummer is de eerste helft van de 14e jaargang van *Mens en Kosmos* (uitgave N. Kluwer, Deventer) afgesloten. Uit de inhoud noteren wij artikelen over Goethes verhouding tot de filosofie en de natuur van dr. H. Groot, een beschouwing onder de titel „Een filosoof op de keizerstroon” van P. Krug over Marcus Aurelius, een aan het werk van de zeventig jaar geworden dichter A. Roland Holst gewijd artikel van mevr. A. F. Ruitenbergh-De Wit en een bijdrage van dr. Jef Last, waarin hij uit de tanende invloed van Boeddhisme en Shinto de conclusie trekt dat de zon van de oude Japanse cultuur ondergaat. Berichten uit de Internationale School voor Wijsbegeerte en boekbesprekingen voltooien de inhoud.

Getrouwd:

C. J. KOPPENS
en
ANNIE BINK

Rotterdam, 16 juli 1958
Statenweg 54b

LIBERTYN

Wat leeft er onder de jongeren?

maandblad h.j.g.

redactie secr.: johan hardick,
spijkerstraat 42, arnhem
administratie: tine bouterse,
kijkduinstr. 58 III, amsterdam
abonnement f 2.— per jaar
postgiro 584802 t.n.v. penningm.
h.j.g. te hardinxveld-giessendam.

Flinke huishoudelijke hulp gevraagd door bejaard echtpaar te **Amsterdam**, voor de verzorging van de lichtgestoorde vrouw, tijdens de afwezigheid (overdag) van de echtgenoot. Brieven onder no augustus 1 bureau van dit blad of na 19 uur telefoon 020-125480.

VERRASSENDE ONTMOETING

Zo juist verscheen de 2e druk van deze brochure. Bestellingen bij het Centraal Bureau van het Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht. Prijs f 0,25

HUMANISTISCHE TENDENZEN IN DE MODERNE NEDERLANDSE LETTERKUNDE worden besproken door **Dr. A. SAALBORN** voor de A.V.R.O.-microfoon.

De tekst van deze lezingen is verkrijgbaar bij het Centraal Bureau van het Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht. Prijs per lezing 25 ct.

ANTWOORD

op kindervragen geeft de brochure

KINDEREN TUSSEN HUMANISME EN CHRISTENDOM

door A. J. Groenman-Deinum

in deze brochure behandelt de schrijfster de voorlichting over de godsdienst in de humanistische gezinsopvoeding.

Prijs f 0,75.

Deze nieuwe uitgave is verkrijgbaar bij Centraal Bureau Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht. Tel. 030-10163, postgirorekening 304960.

VREDESACTIE

Radicaal Pacifistisch Maandblad

onder redactie van Dr. W. J. JONG en H. KUYSTEN
Administratie-adres: Postbus 246, Rotterdam
Postgiro 445129 • Abonnementsprijs f 5.— per jaar

NEDERLANDSE WERKGEMEENSCHAP VOOR INDIVIDUALPSYCHOLOGIE

Leergang Individualpsychologie

2-jaarlijkse cursus te AMSTERDAM op vrijdagavonden, die een grondslag legt tot het begrijpen en oplossen van conflicten en moeilijkheden in de dagelijkse omgang met kinderen en volwassenen, in huis, school en bedrijf.

Aanvang der cursus 12 september 1958 om 19 uur

Opgave en nadere inlichtingen bij het secretariaat:
Wessel Gansfortstraat 21, Amsterdam-W, tel. 020.13.33.48

De kerkelijken zorgen voor hun wezen door het instandhouden van weeshuizen etc.

Buiten-kerkelijken zorgen voor hun wezen door zich aan te sluiten bij de

WEEZENKAS

Vereniging op de grondslag van het beginsel:

„Opvoeding zonder geloofsdogma”

Inlichtingen omtrent het lidmaatschap bij de Secretaris J. IJSENNEGGES,
Stadionkade 51, Amsterdam

Indien U zich in de rijen der humanisten heeft geschaard en bovendien lid is van de P.v.d.A.

sluit U dan aan bij de

HUMANISTISCHE WERKGEMEENSCHAP in de Partij van de Arbeid!

Vraagt U eens een proefnummer van ons maandblad „VERNIEUWING”

Het secretariaat der H.W.G.,
Haagweg 210, Leiden,
verstrekt U gaarne inlichtingen

CREMATIE

Heeft U reeds een
codicil geschreven?
Wacht niet tot het
te laat is.

Op verzoek worden
codicil-formulieren
gaarne toegezonden.

VERENIGING VOOR FACULTATIEVE CREMATIE

Riouwstraat 186, 's-Gravenhage
Telefoon 1700-554797